

**Toshkent moliya instituti professori
prof. Toshmurodova B.
TMI magistrantlari
Sh.X.Otaxonova
S.A.Sultonova
B.N.Qorayev**

MAMLAKATIMIZ AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDAGI DAVLAT ISHTIROKI VA KORPORATIV BOSHQARUV TIZIMI HOLATI TAHLILI

Maqolada mamlakatimizda aksiyadorlik jamiyatlari ustav kapitalida davlanning ishtiroki holati, davlat ishtirokidagi va xususiy aksiyadorlik jamiyatlarida oʻrtacha ustav kapitali miqdori, davlatning korporativ boshqaruvdagi ishtiroki afzalliklari va kamchiliklari.

Kalit soʻzlar: Korporativ boshqaruv, aksiyadorlik jamiyatlari, davlat, ustav kapitali, davlat ulushi, xususiy aksiyadorlik jamiyatlari, davlat ishtirokidagi aksiyadorlik jamiyatlari.

The article discusses the state of participation of the state in the authorized capital stock of the country, the size of the share capital in state-owned and private joint-stock companies, advantages and disadvantages of state participation in corporate governance

Key words: corporate governance, joint stock companies, state, charter capital, state's share, private joint stock companies, state owned joint stock companies.

V state rassmatrivaetsya sostoyanie uchastiya gosudarstva v ustavnom kapitale strani, razmer ustavnogo kapitala v gosudarstvennix i chastnix aktsionernix obshchestvax, preimushchestva i nedostatki uchastiya gosudarstva v korporativnom upravlenii.

Ключевие слова: корпоративное управление, акционерное общество, государство, уставный капитал, государственная доля, частное акционерное общество, орган хозяйственного управления, акционерные общества с государственным участием.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning ko'lamini kengaytib, samaradorligi oshib borgan sari iqtisodiy tizimning negizi bo'lgan korxonalarning o'zini, roli va ahamiyati kun sayin ortib bormoqda. Ayniqsa, davlat ulushini kamaytirish xususiy sektorni jadal rivojlantirishni rag'batlantirish, mamlakat iqtisodiyotida uning roli va ahamiyatini tubdan oshirish,

xususiylashtirilgan korxonalarni va faoliyat koʻrsatayotgan aksiyadorlik tashkilotlarini korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish hozirgi kunda dolzarb masalalardan biriga aylanib ulgurdi. 2017-2021-yillarda Oʻzbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yoʻnalishi boʻyicha Harakatlar strategiyasida korporativ boshqaruvning zamonaviy standart va usullarini joriy etish, korxonalarni strategik boshqarishda aksiyadorlarning rolini kuchaytirishga alohida eʼtibor qaratilgan. Ana shunday ustuvor vazifalardan kelib chiqib, korporativ boshqaruvning zamonaviy usullarini joriy etish boʻyicha qator tadbirlar amalga oshirildi. Xususan, bu borada xalqaro tajribalar oʻrganilib, 400 dan ziyod aksiyadorlik jamiyatida Korporativ boshqaruv kodeksi joriy qilindi. Kodeksga asosan 293 aksiyadorlik jamiyatida korporativ boshqaruv tizimi baholandi. Tahlillar shuni koʻrsatadiki, ular orasida 32 ta aksiyadorlik jamiyatida ushbu koʻrsatkich yuqori, 244 tasida qoniqarli, qolganlari past va qoniqarsizdir.¹ Mamlakatimizda xalqaro biznes yuritish tartib-tamoyillari takomillashayotgani, korxonalarni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish jarayonlari, aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatiga korporativ boshqaruv tamoyillari keng joriy etilayotgani milliy iqtisodiyotimizning salohiyatini tobora barqarorlashtirib, uning salohiyatini mustahkamlamoqda.

Bugun mamlakatimizdagi aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruv usullari joriy etilgan kompaniyalar safi kengayib bormoqda. Chet el kapitali va korporativ boshqaruvning xorijiy usullariga asoslangan korxonalar har tomonlama rivojlanmoqda. Ular milliy iqtisodiyotimizning istiqbolini belgilashda katta ahamiyatga ega boʻlib, ishlab chiqarish koʻlamini kengaytirish, yangi ish oʻrinlari yaratish borasida muhim ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni bajarmoqda.

Adabiyotlar sharhi

Korporativ boshqaruv tushunchasining mohiyatiga toʻxtalib oʻtadigan boʻlsak, iqtisodchi olimlardan Bob Tricker “Korporativ boshqaruv – bu korporativ tuzilmalar ustidan boshqaruvni qoʻllash yoʻlidir. Korporativ boshqaruv kompaniyaning faoliyati

¹ Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 8-avgustdagi "Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi davlat boshqaruvi akademiyasida boshqaruv kadrlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishning samarali tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida"gi farmoniga asosan oʻtkazilgan majlisdan

va uning aksiyadorlari yoki aʼzolari bilan bogʻliq boʻlgan aloqalarni, shuningdek, korxona rahbarlari, tashqi auditorlar, tartibga soluvchi organlar va boshqa qonuniy manfaatdor tomonlar bilan bogʻliq masalalarni qamrab oladi”² deb taʼriflaydi

Shyein V.CH, Jupliyeva A.B, Volodin A.A “ Korporativ boshqaruv - aksiyador xuquqlariga talluqli yoki korporatsiyalarni boshqarishdagi huquqiy qonunlar,nizomlar,qoidalar tushuniladi”³ deb taʼriflaydilar.

Oʻzbekistonning iqtisodchi olimlaridan M. Xamidulin Korporativ boshqaruv- “...korporatsiya mulkdorlarining korporatsiya kapitalini shakllantirish, undan foyda olish maqsadida yanada samarali foydalanishga hamda olingan daromadlarni korporativ munosabatlarning barcha ishtirokchilari oʻrtasida adolatli taqsimlashga qaratilgan strategikmuhim qarorlarni belgilash, taʼriflash va qabul qilishga doimiy va real taʼsirini taʼminlashdagi ongli, bevosita ishtirokidir”⁴deb taʼrif bergan

D. Suyunov tomonidan quydagicha taʼrif berilgan “Korporativ boshqaruv- bu mulk shaklidan qatʼiy nazar amaldagi xuquqiy meʼyorlarga asoslanib, boshqaruvning maʼlum bir tamoyillari asosida korxona maqsadiga erishish uchun amalga oshiriluvchi faoliyat majmuasidir”⁵.

Jahon bankining taʼrifiga koʻra “Korporativ boshqaruv- qonunchilik, meʼyorlar va xususiy sektorning mos ravishdagi amaliyotining shunday birikmasi tushuniladiki, ular kompaniyaga moliyaviy va inson resurslarini jalb etishga, samarali faoliyatni olib borishga imkon beradi va oqibatda oʻz aksiyadorlari uchun uzoq muddatli iqtisodiy qiymatni koʻpaytirish orqali oʻzning mavjudligini saqlab qolishni taʼminlaydi. Shu bilan birga, aksiyadorlar, boshqa manfaatdor shaxslar va jamiyatning manfaatlariga rioya qilishi kerak”⁶

Tahlil va natijalar

Davlatning korporativ boshqaruv mexanizmini joriy etish jarayonlarida qatnashishga toʻxtaladigan boʻlsak, davlat korporativ boshqaruvda ikki tomonlama

² Bob. Tricker, ‘Corporate governance’ Oxford, 2008

³ Shyein V.CH, Jupliyeva A.B, Volodin A.A Корпоративный менеджмент;опыт России и США.-М.: Новости 200.-280 с.

⁴ Xamidulin M. Финансовые механизмы корпоративного управления. Монография. – Т.:Молия, 2008-204с,

⁵ Suyunov.D Korporativ boshqaruv mexanizm: muammo va yechimlar.Vonografiya.-T.; Akademiya,2007.-319 b.

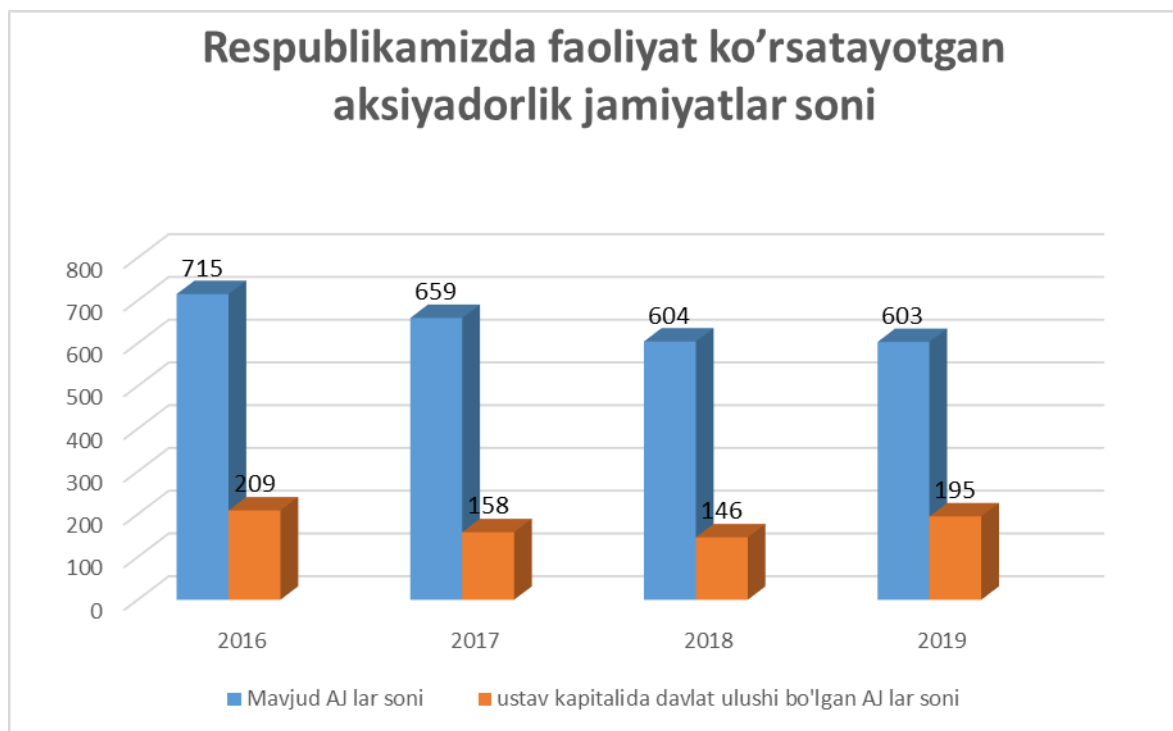
⁶ www.worldbank.org

ishtirok etadi. Bir tomondan korporativ boshqaruv tizimini meʼyoriy-huquqiy negizini hosil qilish va takomillashtirish hamda ular ustidan nazorat funksiyasini bajaradi.

Ikkinchi tomondan esa davlat ulushi mavjud aksiyadorlik jamiyatlari korporativ boshqaruvida bevosita ishtirok etishi hamda “oltin aksiya” qoʻllanilishi haqida hukumat qarori qabul qilingan AJ ning boshqaruvida qatnashadi.

Davlatning aksiyadorlik jamiyatlarida ulush orqali qatnashishi davlat moliyasi va korporativ moliya oʻrtasida oʻzaro bogʻliqlikning bir koʻrinishi hisoblanadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida mamlakatdagi baʼzi bir AJ larning aksiyalariga davlatning egalik qilisiga yagona sabab bozordagi yoʻqotishlarning mavjudligidir. Davlat ulushi yuqori boʻlgan aksiyadorlik jamiyatlarida jamiyat manfaatlari va yoʻqotishlari xususiy manfaat va yoʻqotishlardan ustun boʻladi.

1-rasm. Respublikamizda faoliyat koʻrsatayotgan aksiyadorlik jamiyatlari soni⁷.

01.01.2019 yildagi holatga koʻra, 195 ta aksiyadorlik jamiyatida davlat ulushi 47 371,8 mlrd.soʻmni tashkil etadi. Ushbu aksiyadorlik jamiyatlarida davlat boshqaruvi organlari, joylardagi davlat hokimiyati organlari, davlat unitar korxonalari, davlat muassasalari, Oʻzbekiston Respublikasining Markaziy banki va Tiklanish va taraqqiyot jamgʻarmasi aksiyador hisoblanadi. 01.01.2019 yil holatiga koʻra, Markaziy

⁷ www.deponet.uz saytidan foydalanib muallif tomonidan tuzildi.

depozitariyda 173 aksiyadorlik jamiyatining ustav fondida 47 328,7 mlrd.so'm miqdordagi aktsiya ko'rinishidagi davlat ulushi hisobi yuritilmoqda. Joriy yilning to'rtinchi choragida ustav fondida davlat ulushi mavjud bo'lgan aksiyadorlik jamiyatlari soni 2 taga kamaydi, mavjud davlat ulushi hajmi esa 122,7 mlrd.so'mga ortdi. Xo'jalik boshqaruvi organlarining 279 AJ ustav fondidagi ulushlari hajmi 5 844,9 mlrd.so'mni tashkil etadi. To'rtinchi chorak davomida xo'jalik boshqaruvi organlari aktivlarining hajmi 310,6 mlrd.so'mga ortdi.

01.01.2018 yil holatiga ko'ra, Markaziy depozitariyda 146 aksiyadorlik jamiyatining ustav fondida 38 039,89 mlrd.so'm miqdordagi aktsiya ko'rinishidagi davlat ulushi hisobi yuritilmoqda. Hisobot davrida ustav fondida davlat ulushi mavjud bo'lgan aksiyadorlik jamiyatlari soni 12 taga kamaydi, biroq mavjud davlat ulushi hajmi 16 209,42 mlrd.so'mga ortdi.

311 aksiyadorlik jamiyatida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ustav fondlarini shakllantirish uchun davlat tomonidan ilgari berilgan aktivlar hajmi nominal qiymati bo'yicha 3 293,33 mlrd. so'mni tashkil etadi. Joriy yil davomida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ustav fondlarini shakllantirish uchun davlat tomonidan berilgan aktivlar hajmi 159,79 mlrd. so'mga ortdi.

05.01.2017 holatiga ko'ra mamlakatimizda 659 ta aksiyadorlik jamiyatlari faoliyat yuritgan. Ushbu aksiyadorlik jamiyatlardan 158 tasining ustav kapitalida turli darajada davlatning ishtiroki mavjud. Ya'ni qolgan 501 ta aksiyadorlik jamiyatlari ustav kapitalida davlatning ishtiroki mavjud emas. Shuningdek, ushbu ma'lumotlarga muvofiq, 659 ta aksiyadorlik jamiyatlaridagi umumiy ustav kapitali 30463,50 mlrd so'mni tashkil etadi. Shunda davlat ishtiroki mavjud bo'lgan 158 ta aksiyadorlik jamiyatlari umumiy ustav kapitali 24567,95 mlrd so'mni tashkil etib, ushbu ustav kapitalining 21830,47 mlrd so'm miqdordagi qismi davlat ulushiga to'g'ri keladi.

01.01.2016 yil holatiga ko'ra 209 ta aksiyadorlik jamiyatining ustav fondidagi aktsiya shaklida bo'lgan davlat ulushi - 9 855, 27 mlrd. so'mni tashkil etdi. Hisobot davri davomida ustav fondida davlat ulushiga ega bo'lgan aksiyadorlik jamiyatlari soni 169 taga qisqardi, davlat ulushi miqdori esa - 2 721,92 mlrd. so'mga ortdi.

445 ta aksiyadorlik jamiyatlariga ilgari xoʻjalik yurituvchi subʼektlar ustav fondiga nominal qiymati boʻyicha berilgan davlat aktivlari miqdori 1 285,68 mlrd. soʻmni tashkil etdi. Xoʻjalik yurituvchi subʼektlar ustav fondidagi davlat aktivlari hajmi 794,22 mlrd. soʻmga ortgan boʻlsa-da, aksiyadorlik jamiyatlari soni 137 taga qisqargan. Bunga Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “Aksiyadorlik jamiyatlariga xorijiy investorlarni jalb etishga doir qoʻshimcha chora-tadbirlari toʻgʻrisida” 2015 yil 21-dekabrda PQ-2454 sonli qarorining qabul qilinishi va uning ijrosini taʼminlash maqsadida belgilangan xorijiy investitsiyalarni belgilangan muddatda va miqdorda bajarmagan aksiyadorlik jamiyatlari oʻz- oʻzidan boshqa mulkchilik shakliga oʻzgartirilayotganligi sabab boʻlmoqda.

Davlatning korporativ boshqaruvdagi ishtiroki afzalliklari va kamchiliklari⁸

Afzalliklari	Kamchiliklari
1. Strategik ahamiyatga ega iqtisodiyot soha va tarmoqlarida samarali davlat nazorati oʻrnatiladi.	1. Davlatning haddan tashqari koʻp aralashuvi korporativ tuzilmaning mustaqilligini chegaralaydi.
2. Startegik ahamiyatga ega tarmoqlarning rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratiladi.	2. Oltin aksiya asosida veto quyish huquqining berilishi qarorlar qabul qilishning ortga surilishiga olib keladi
3. Iqtisodiyotda tarkibiy oʻzgarishlarni amalga oshiradi	3. Veto qoʻyish huquqi davlat vakili tomonidan qarorlar qabul qilish aralashib yuborish holatlari uchraydi.
4. Yirik aksiyadorlik jamiyatlari bankrotligini oldi olinadi va tugatilishiga yoʻl qoʻyilmaydi	4. Aksiyadorlik jamiyatlariga investorlarning qiziqishlari nisbatan past boʻladi.
5. Davlat budjeti soliqlardan boshqa daromadlarga ega boʻladi	5. Xususiy mulkdorlar sinifning shakllanishiga salbiy taʼsir koʻrsatadi
6. Monopoliya tartibga solib turiladi va narxlar barqarorligi taʼminlanadi	6. Boshqa aksiyadorlarning huquqlari chegaralanishiga olib keladi
7. Professional boshqaruv amalga oshiriladi va boshqalar.	7. Divident amaliyotlari deyarli kuzatilmaydi va boshqalar.

Davlatning korporativ boshqaruvdagi ishtiroki strategik ahamiyatga ega iqtisodiyot soha va tarmoqlarida samarali davlat nazoratini oʻrnatish orqali aholini ijtimoiy iqtisodiy taraqqiyot uchun muhim tarmoqlarning rivojlantirish imkonin beradi.

⁸ S.Elmirzayev “Zamonaviy korporativ boshqaruv”: Darslik –N.: “Iqtisod-moliya”, 2019.-225b.

Iqtisodiyotda tarkibiy o’zgarishlarni amalaga oshirish orqali davlat aholi turmush farovonligini oshirishga intiladi. Keltirilayotgan bu jihatlarga erishish uchun esa mamalakatda yirik aksiyadorlik jamiyatlari faoliyat yuritish muhim hisoblanadi. Chunki yirik aksiyadorlik jamiyatlari faoliyati aholi bandligi va daromadlilikini ta’minlanishida, davlat budjeti daromadlarining asosiy qismi shakllanishida, keskin xalqaro raqobat sharoitida mamlakat eksport salohiyatini oshirishda va boshqalarda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu boisdan yirik aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatida korporativ boshqaruvida davlatning ishtiroki moliyaviy-qitisodiy inqiroz holatlarida ular bankrotligining oldini oladi va tugatilishiga yo’l qo’yilmaydi.

O’z navbatida bozor iqtisodiyotui sharoitida davlatning korporativ boshqaruvdagi faol ishtiroki ma’lum bir muommoli holatlarga sabab bo’lishi mumkin. Xususan ,davlatning korporativ tuzilmalar faoliyatiga haddan tashqari ko’p aralashuvi tadbirkorlik subyekti sifatida korporativ tuzilmaning mustaqilligini chegaralaydi. Bunda oltin aksiya asosida veto qo’yish huquqining berilishi qarorlar qabul qilishning ortga surilishiga olib keladi va bu o’z navbatisda tezkor moliyaviy qarorlar qabul qilish shart bo’lib turgan bir vaqtda korporativ tuzilma faoliyat samaradorligi pasayishiga olib keladi. Bu masalalar o’z navbatida davlat ishtirokidagi aksiyadorlik jamiyatlariga investorlar qiziqishlarini keskin pasaytiradi. Aksiyadorlik jamiyatlari tomonidan erishilgan foydaning yangi loyhalarga yo’naltirilishi tufayli dividend amaliyotlari deyarli kuzatilmaydi.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytganda mamlakatimizdagi aksiyadorlik jamiyatlari umumiy ustav kapitalida davlatning ulushi xususiy sektor ulushiga qaraganda bir necha marotaba yuqori ekanligi xususiylashtirishni jadallashtirishni taqozo etadi. Shu sababli, mamlakatimizda aksiyadorlik kapitalida xususiy mulk ulushini oshirish, xususiy aksiyadorlik jamiyatlarini ko’paytirish yuzasidan ishlab chiqilgan taklifning amaliyotga tadbiiq qilinishi xususiy mulkdorlar sinfini kengayishiga xizmat qiladi.

2014 yil 6 maydagi “Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini ximoya qilish to’g’risida”gi 370-sonli Qonuniga yoki boshqa me’yoriy xuquqiy hujjatlarga davlat ishtirokidagi aksiyadorlik jamiyatlarning aksiyadorlar yig’ilishi va kuzatuv kengashlarida davlat nomidan ishtirok etuvchi davlat vakilining huquq majburiyatlarini aniq belgilab qo’yish yuzasidan ishlab chiqilgan taklifning joriy etilishi aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruv samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Davlat ulushi bo’lgan korporativ tuzilmalarning davlat ulushini qimmatli qog’ozlar savdosi ikkilamchi bozorga olib chiqish, uni erkin joylashtirishni

kuchaytirish va sotish orqali investorlarni jalb qilish orqali qoʻshimcha kapitalga ega boʻlish yuzasidan ishlab chiqilgan taklif joriy etilishi mamlakatimiz iqtisodiyoti barqarorligi va aholi turmush farovonligini oshirishni taʼminlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYHATI

1. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 8-avgustdagi "Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi davlat boshqaruvi akademiyasida boshqaruv kadrlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishning samarali tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida"gi farmoniga asosan oʻtkazilgan majlisdan.
2. Bob. Tricker, ‘Corporate governance’ Oxford, 2008.
3. Shyein V.CH, Jupliyeva A.B, Volodin A.A Korporativniy menedjement; opit Rossii i SShA. – M.: Novosti 200.-280 s.
4. Xamidulin M. Finansovie mexanizmi korporativnogo upravleniya. Monografiya. – T.: Moliya, 2008-204 s.
5. Suyunov.D Korporativ boshqaruv mexanizm: muammo va yechimlar. Monografiya. – T.; Akademiya, 2007. -319 b.
6. S.Elmirzayev “Zamonaviy korporativ boshqaruv”:Darslik –N.: “Iqtisod-moliya”,2019.-225b.

Internet saytlari

www.worldbank.org

www.deponent.uz.